

N. IORGA

ȘTEFAN-CEL-MARE

ȘI

MĂNĂSTIREA NEAMȚULUI

DIN
BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE
ANUL III, No. 5 (FASC. 11)

BUCUREȘTI

1910.

ȘTEFAN-CEL-MARE ȘI MĂNĂSTIREA NEAMȚULUI

aproape sigur că mănăstirea Neamțului, căreia-i era păstrat un așa de mare viitor cultural, în mai multe epoce ale civilizației românești, a fost înălțată de Petru-Vodă cel dintâiu, al Mușatei, care e, de altminterea, prin bisericile lui ortodoxe (la Siretia și la Mirăuți lângă Suceava) și prin acelea catolice, ale mamei sale Marghita, la Siretia, cel dintâiu ziditor între domnii Moldovei ¹⁾. În mănăstirea dela Rădăuți nu se află, printre pietrele puse de Ștefan-cel-Mare înaintașilor și rudelor lui, aceia a lui Petru. Iar în noua biserică, făcută de acelaș Ștefan la Neamț, dacă este, la stânga, în odaia morților, lespeda scrisă a celui de-al doilea ctitor al vechii clădiri nemțene, Ștefan al lui Alexandru-cel-Bun, e slobod local din dreapta, unde fără îndoială a fost la început pomenirea sâpată a ziditorului celui dintâiu. Astfel, argumente hotăritoare se pot aduce în sprinjalul tradiției, păstrate în povestiri mai târzii, care vorbește de călugării de carte sârbească, veniți sapt Petru-Vodă, firește dela Tismana și Vodița, cele dintâiu lăcașuri de cultură slavonă întemeiate de Sârbul Nicodim, care tocmai atunci ajunsese a stăpâni toată viața noastră monacală.

Un altfel de «Sârb» era și ruda lui Alexandru-cel-Bun, Iosif, care iuptă câțva timp

împotriva înrâuririi ierarhice constantinopolitane până ajunse Mitropolit, recunoscut și de Patriarhal ecumenic, al Moldovei, abia organizate de domnescul său consângean și ocrotitor. Ca și Bistrița, Neamțul era deopotrivă ctitoria lui Alexandru și a Vlădicăi pe care el îl voise și-l așezase în Scaunul de păstorie ²⁾. Cum se știe, între Neamț și Bistrița, cu toată depărtarea, se statornicia de Iosif în persoana învățatului călugăr Domentian o legătură pe care după trei-patru sate de ani era s'o încheie Paisie reformatorul între Neamț și Secal vecin, făcut de Nistor Țreche numai la sfârșitul veacului al XVI-lea.

Intr'o poiană din codrii cei mari vor fi făcut răspânditorii de cucernicie adevărată și de învățatură bisericicească Sofronie, Pimen și Siluan, întemeietorii după legendă, schital lor. Petru Mușat îl va fi înnoit *din piatră*, făcându-se ctitor în local lor. Iosif va fi fost încă de atunci întâiul adevărat egumen al mănăstirii. Când ierarhal din Haliciu îl făcu episcop, Isac îi luă local. Domentian dela 1407 ar fi al treilea, — iar, fiind seamă de monahii pribegi ai celui dintâiu început, al patrulea, — din stareți. Moșiile date de Petru Mușat făceau mănăstirii o bogată avere : Iosif le și pomenește în dania lui. Petru Țreche, «Țreaclea», care le dă în mâna lui Domentian, joacă un rol asemănător cu al «advocaților» ocrotitori

Biserica cea veche (1497) a mănăstirii Neamtu.

ȘTEFAN-CEL-MARE ȘI MĂNĂȘTIREA NEAMȚULUI

Aierul lui Silvan, egamenul mănăstirii Neamțu, dela 1457.
— Inscriptiile la Melchisedec, Notițe istorice și arheologice, 7—8. —

și administratori pe lângă mănăstirile din A- rus care a prădat mănăstirea de unele din

Legătura ferecată în argint a Evangheliei dela 1435/6 (fața).

pus. Iosif muria peste câțiva ani ca schivnic lângă lăcașul său al mănăstirii Neamțului.

II.

Al doilea ctitor al Neamțului e Ștefan, fiul lui Alexandru-cel-Bun. Supt el, mănăstirea fiind păstorită de egamenul Siluan, care se pare a fi fost un mare iubitor de carte, de pictură, de broderie și de sculptură, Nemțenii încep a se dovedi meșteri mari în tot felul de lucrări frumoase închinete lui Dumnezeu. Intr'o călătorie mai nouă, am cetit, după Melchisedec și eruditul

cărțile ei cele mai prețioase³⁾, însemnarea de pe frumoasa Evanghelie scrisă, cu cheltuiala lui Cânda Lațco, pârcealab de Hațeg (БЫН-ДА ЛАЦКО ПРАКАЛЫВЪ ХАЦА-ГО⁴⁾, de Gavril fiul lui Uric (ОУРИКОВА) — deci un fecior de boier trecut la viața îngerească⁵⁾ — în aproape un an de zile, pe cel mai bun pergament, cu o minunată slovă dreaptă grăunțată, la 1435/1436 (ilustr. pp. 100—103). Tot sub Siluan s'a cusut aierul păstrat în biserica nouă a mănăstirii, minunată lucrare, cea mai veche din Moldova⁶⁾, în fire de mătăsă cu culorile discrete (ilustr. p. 99). Aici, în inscripția dela 1-ia Septembrie 6945 (1437), se spune anume că «a făcut acest aier ieromonahul Siluan egumen de Neamț în zilele binecinstitorului șide Hristos iubitorului Io Ștefan Voevod». Alte vechi manuscrise nemțene, azi la Academia Română, *cărți de ce-*

tire teologică mai mult decât de slujbă, un Ioan-Gură-de-Aur («Mărgărit»), un Ioan Scărariul, cartea călăgărilor, miscelane sau sbornice, sunt din anii 1435—1447.

Aceste cărți toate cad deci *între moartea lui Alexandru-cel-Bun (1432)*, care ținea la Bistrița lui, unde-și alesese și locul de îngropare și unde de fapt se odărnicește, și *între uciderea, în Iulie 1447, a lui Ștefan*, fiul mai isteț și neastâmpărat al marelui părinte. Teoctist cel bun de sfat, ucenic al lui Iosif de sigar, se pregătia atunci într'o chilie a Neamțului de marele rost de Mi-

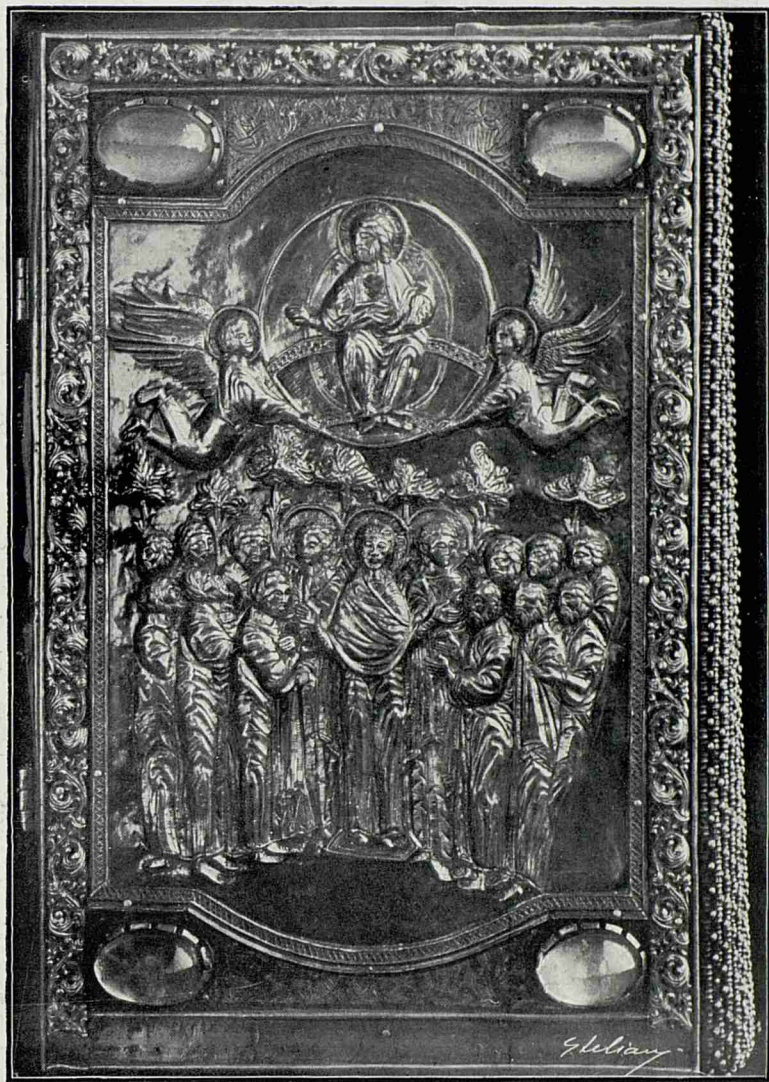
tropolit, pe care-l începu îndată, la 1451. Tot atunci cetatea se trezește la o nouă viață sub Dama, fiul lui Limbădal-ee ori Dulcescul, și Tătari, prinși de Ștefan, care a înălțat și ziduri nouă la Cetatea-Albă, stău sapt porunca pârcălabului domnului 7).

Acuma se înțelege, după ce ne dăm seamă de această vădită iabire a lui Ștefan pentru vechiul lăcaș, întărit de el, al lui Petru cel bătrân, de motivul care a făcut pe călugări, în fruntea cărora va fi stat același Siluan, să aducă pios la ei pe ctitorul cel omorât și să-l așeze în caprinsul bisericii celei mari. Gavril, fiul lui Urie, din partidul și din mănăstirea lui Ștefan 8), scrie cu durere pe una din foile «Mărgăritului» său această pomenire a fără-delegii săvârșite de nepot asupra fratelui criminal, care orbise pe mai marele său Ilie, tatăl lui Roman-Vodă, acum tânărul ucigaș de Domn și râvnitor fericit de Domnie: «La leatul 6955 [1447], în luna lui Iulie în 13, tăiatu-s'a capul lui Ștefan-Vodă, Domnul țării Moldovei, fiul lui Alexandru-Voevod, de Roman, fiul lui Ilie-Voevod, și s'a astruciat în mănăstirea Neamțului în 16 zile» 9).

III.

După moarica silnică a lui Ștefan, armașii acestuia, fratele Petru, nepotul Alexandru, fiul lui Roman, au rău mai multă grijă de biserica de lângă apa Siretului, de Sf. Nicolae din Poiana, de Pobrata. Neamțul

era aproape uitat 10). Dacă sapt Ștefan-cel-

Legătura ferecată în argint a Evangheliei dela 1435/6 (dosul).

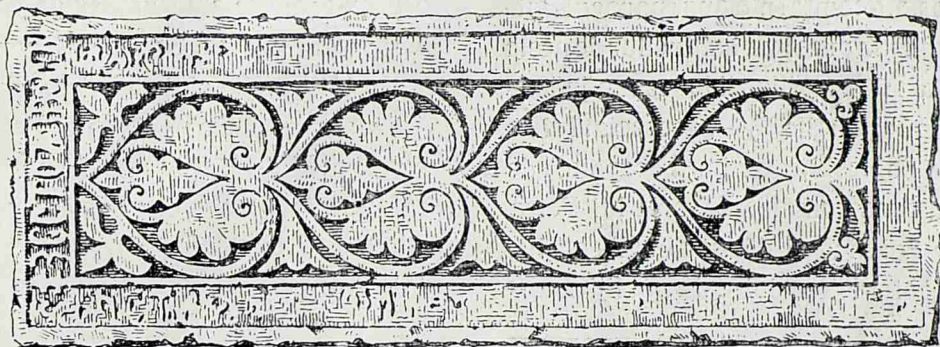
Mare, aducătorul de liniște, se mai află aici câte un *tachigraf*, se vede bine că întemeietorul Patnei n'avea multă dragoste pentru această mănăstire, între zidurile căreia pare că rătăcește încă umbra sângerată a Domnului decapitat, jertfa cea mai crudă a arii care desbinase până la mormânt pe fiii și pe nepoții banului Alexandru 11).

Innaintea de a zidi doar din temelie Dobrovățul, în codrii Vasluiului 12), Ștefan, cu câteva luni înaintea biranței sale asupra lui Albert Craiul polon, se gândi în sfârșit la Neamț. La 1497, în ziua de 14 Noem-

tirea crimei, dar care în adevăr are acest caprins :

[СЪИ ГРОБЪ ОУКРАСИ ІОЯНЪ СТЕФАНЪ ВОЕВОДА, МАСТНО БЖІЮ ГРЪ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОИ,

ruit-o, firește, însuși Neamțului, pe unde, în graba lui, nici n'avea cum să treacă, ci oaspetelui domnesc, din moștenirea căruia o luă apoi Ștefan al lui Alexandra pentru

Decorație pe piatra mormântală a egum. Hariton din 1536.

СНЪ БОГДАНА ВОЕВОДА, ОУКОВИ СВОЕМАЪ СТЕФАНЪ ВОЕВОДА, СНЪ СТАРЯГО АЛЕКСАНДРА ВОЕВОДА, ИЖЕ ОУМРЪ И ПОГРЕБЕНЪ БЫСТЪ ВЪ ЛЪТО [ЗЧНЕ, МСЦЯ ЮЛІЯ 51.]

Adică, în românește :

ACEASTĂ GROAPĂ A ÎNFRUMUȘETAT-O IO ȘTEFAN VEOVOD, CU MILA LUI DUMNEZEU DOMN AL ȚERII MOLDOVEI, FIUL LUI BOGDAN VEOVOD, UNCHIULUI SĂU ȘTEFAN VEOVOD, FIUL BĂTRÂNULUI ALEXANDRU VEOVOD, CARE A MURIT ȘI A FOST ÎNGROPAT ÎN ANUL [6955, LUNA LUI IULIE 16].

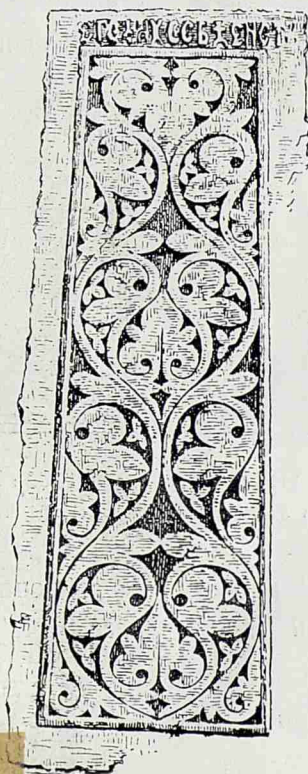
Iar în pronaos chiar, încă de la 1495, *cu doi ani înainte* de isprăvirea mănăstirii, Ștefan «înfrumuseță» un mormânt lui Micotă, care, împreună cu un Reașes, fusese câțiva ani pâr-călăbul său și marise la 1-ia (?) Octombrie ca păzitor al cetății dela Neamț ²⁰⁾.

În marea biserică se așează acum ca cinste icoana Maicii Domnului, dată, după tradiție, de împăratul Bizantin Ioan, când surăla sa, sapt Alexandra-cel-Bun (1424) ¹⁹⁾, Moldova, icoană pe care Cesarul din Constantinopol n'a dă-

a o dăruai mănăstirii lui favorite ²⁰⁾. Ea e acum ca total refăcută.

Cadrelor de podoabe gotice de la proscomidia alipită la dreapta altarului par să arate că și această parte de zidărie e din zilele lui Ștefan, care mai introducea deci o înnoire în această ultimă clădire a sa.

La intrare, unde, în formă retorică tot așa de nouă, Ștefan chiamă pe Mântăitorul însuși ca ocrotitor al ctitoriei sale, piatra de închinare caprinde numai *podoabe în stilul Renașterii* (ilustr. p. 106). Pe mormântul lui Micotă ca și pe al lui Ștefan fiul lui Alexandra nu mai sunt așezutele franze de acant de modă gotică, ci flori pline în acelaș stil italian, care se întâlnesc de alminteri de la o bucată de vreme și pe pietrele de mormânt din veacul al XV-lea. Le găsim și pe o piatră (ilustr. p. 103), care se vede azi lângă zidul bise-

Decorație pe piatra mormântală a lui Ștefan-Vodă († 1447)

ricii cei noi și care pomenește pe un vechiu egumen Hariton, mort la 1536 numai ²¹⁾.

Teoctist mai adăuse la zestrea Neamțului o Evanghelic. Ștefan dăruai un Panaghier

(ilustr. pp. 104 — 5), care poartă data de 8 Decembrie 7010 (1502) și de sigar discari, craci, ripide, perdele de fir, care s'au risipit, spre marea noastră pagabă artistică. In privința aceasta, Neamțul n'a avut norocul Patnei, mai ferită. In preajma haidacilor de peste munte — la 1633 «tălharii lovesc mănăstirea» — și cercetată și de Cazacii lui Sobieski, ea a rămas despoiată de bogăția sa ornamentală. Ctitoria lui Petru și a celor doi Ștefani dăduse în Gheorghie și Teoctistal III-lea doi mitropoliți nem-

neanu cel bătrân. Pațină vreme după moartea noului său ctitor, însăși însemnătatea culturală a mănăstirii, creată prin voința lui Teoctist, dispărea pentru multă vreme. Intre paternicele sale zidari de cetate, ce trăiesc până azi, clădirea sfântă, care păstra cenușa lui Petru celai evlavios, tristele rămășițe ale lui Ștefan celai omorît, amintirea venerată a lui Silvan și Teoctist, ca și frumuseța înfloririi din armă a artei datorite împărăteștei dărnicii și sfintei evlavii a lui Ștefan-cel-Mare, aștepta pe străinul

Panaghiarul lui Ștefan-cel-Mare din 1502 : fețele exterioare.

— Descrierea la Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice*, 8. —

țeni, și egamenul Eftimie, apoi pribeag peste mănți, scrisse aici faptele lui Lăpuș-

care acum un veac și jumătate era să-i dea o viață cu totul nouă ²³⁾.

¹⁾ Trebuie să se fie în seamă și întinderea teritoriului moldovenesc prin fiecare Domn. Bogdan și Lațcu sunt de Baia și Rădăuți; Petru la Siretial, Saceava, Neamțul; Roman e la gara Moldovei și îndată «până la Mare»; Ștefan se mută la Hârlău. Alexandra stă și peste Prut până în Nistru: el a ajuns, de fapt, «la Mare».

²⁾ Actele Patriarhiei constantinopolitane pomenește (Miklosich și Müller, II, p. 241) către 1400 numai două mănăstiri moldovenești: a Maicei Domnului — care e Bistrița — și a Sf. Dimitrie. Legătura ce întâlnim la 1407 (*Archiva Istorică*, I², pp.

140—1) între Bistrița și Neamț, ca și vechimea acestei din urmă mănăstiri, ne face a crede că *hramul cel d'întăiu de aici a fost Sf. Dimitrie*, ostașul. Mănăstirile din Moldovița și Roman au alte hramuri. Nu știm hramul cel vechiu al bisericii Mirăușilor de lângă Suceava.

De sigur că și pentru Neamț, ca și pentru biserica lui Roman-Vodă, fratele lui Petru, din orașul cu numele său, a dat Alexandra-Vodă un privilegiu, «prea sfințitului Mitropolit Iosif», pe care-l pune după Patriarh (Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, pp. 101—2). El nu e poate încă pierdut.

³⁾ Iașimirschi a consacrat o broșură manuscriselor nemțene, imputinate de dânsul, și a revenit asupra mănăstirii în cartea sa despre manuscrisurile slavone din România.

⁴⁾ Așa am citit numele, care la Melchisedec (Revista citată, p. 141) e ХОТИНСКЯГО (de Hotin), într'un timp când nici păzitorii Hotinului nu se arătau anume, nici titlul de pârčălab nu se dă în documente. Numele lui Căndea Lațco e caracteristic ardelenese. Căndea, Kendy maghiarizat, se află tocmai în părțile Hațegului și tocmai atunci; «Lațco» se întâmpină, nu numai la Maramurășeni, ci și la toți Românii de dincolo (v. Hurmuzaki, I², p. 563: «Stoyan Lazk»). Pe vremea lui Dan al II-lea Români de peste munți, ca Vlad din Bizere (*ibid.*, p. 583, 588, 638, 646), trec la el, iar peste puțin Hațegani din Râșor merg în Moldova (*ibid.*, p. 592). Pe atunci și «Făgărășenii» se făcuseră „perfiți” tot așa (*ibid.*, p. 590). Peste puțin apoi izbucni marea revoluție țărănească din Ardeal. — Postpunerea numelui de botez al lui Căndea Lațco e o notă deosebită a Româ-

aflăm la 1453 în Ulianițchi, *Materiale*, p. 34; *Uricariul*, XVIII, p. 50 (ОВРНЧЕЯ, nu ОВРНЧЕА).

⁶⁾ Țara-Românească avea aiere frumos lucrate încă sapt Mircea. V. ediția din 1900 a *Istoriei Românilor* de Tocilescu, p. 154 (aierul din 6904—1395/6). O asemănare între cele două aiere din punctul de vedere al felului cum se prezintă figurile ar fi de cel mai mare interes.

⁷⁾ Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 112.

⁸⁾ Cronica lui Iliș și a fiilor săi Roman și Alexandrel, numită de d. Bogdan „Letopisețul din Bistrița”, trece peste moartea lui Ștefan, dar știe de orbirea lui Ilie (e a se înțelege pierderea ori slăbirea vederii prin purtarea unui fier roșu înaintea ochilor, cum făceau, încă pe la 1400, Bizantinii și Tarcii: între boierii de atunci era și Bizantinul Andronic) (*Cronice inedite*, p. 36). Călugării dela Putna spun, din tradiție, și despre orbire și despre omor: orbirea e în aceleași cuvinte ca dincolo (ОГЯБНН), iar despre omor (Bogdan, *Cronicele moldo-*

Panaghiarul lui Ștefan-cel-Mare din 1502: fețele interioare.

— Inscripțiile la Melchisedec, Notițe istorice și arheologice, 9 —

nilor nemeși, cari se îndreptau astfel după Unguri. — Dar pe Căndea-l și găsim «dincolo». La 1459 regele Ungariei Albert înțărăște lui «Ioan zis Căndea din Malomyiz — Râul-de-Mori, — fiului său Ladislav — adică Lațco — și lui Căndea al Cândii din acelaș loc un întins domeniu hătegan, din care fac parte satele românești: Gura-Râului-de-Mori, Gura-Sebeșului, Stroiei și Sâmbăta (*ibid.*, pp. 633—4). — Ai lui aveau paza podului dela Poarta-de-Fier, ce ducea la Caransebeș (*ibid.*, pp. 635—59). Impreună cu nemeșii din Bizere, din Cerna și din Dânsuș (*ibid.*, p. 579 și urm.), e un înaintaș al marșalului Hunyady. La 1447 Căndeștii capătă Sântă-Aria, Totestii, Cârneștii, Păcliuș, Fizeștii, Galașii și Ponorei (*ibid.*, p. 741 și urm.). — Supt Sigismund și supt Albert, Căndea Lațco însuși luptase cu Tarcii și făcuse și alte servicii. Intre ele trebuie pusă și vreo solie în Moldova a acestui nemeș român din Ardeal, care, păstrând legea sa, făcea o dacie Neamțului, pentru a plăcea și Domnului.

⁵⁾ Urți e o citire rea a lui Melchisedec. Pe Mihail Uric îl

venești, p. 144) se scrie: «Și i-a tăiat capul Roman Voevod, fiul lui Iliș Voevod». Și alt izvor, pornit dela Cartea lui Ștefan, pentru cea din Moscova (*ibid.*, pp. 188—9), are tocmai această formă pentru aceste știri. Cf. și *Cronica moldopolonă*, p. 174; *Letopisețul lui Azarie* („Analele Academiei Române”, XXXI, p. 90).

⁹⁾ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, III, No. 89; *Inscripții*, p. 6. Cf. Iașimirschi, *l. c.*

¹⁰⁾ V. și lipsa pârčălabilor la cetate, mai sus.

¹¹⁾ E de observat și aceea că nici un pretendent n'a apărut ca fiu al acestui Ștefan cu sfârșitul grozav. Totuși el era înșurat, și între boierii săi e un Vistiernic al Doamnei, Porca (Hurmuzaki, I², pp. 881—2, 888), apoi Păharnic. Doamna trebuia să aibă deci o deosebită însemnătate.

¹²⁾ Iorga, *Inscripții*, II, p. 206 și urm.

¹³⁾ Revista citată, *l. c.*, p. 91; slavonește la N. Iorga *Inscripții din Bisericile României*, pp. 2—3.

¹⁴⁾ Iorga, *Istoria armatei*, I, pp. 127, 161.

¹⁵⁾ La 1470 încă era egumen un Siluan (poate al II-lea), având rang de archimandrit; Wickenhauser, *Pulna*, pp: 156—7.

¹⁶⁾ Zidul despărțitor a dispărut poate numai la reparațiile din vremea lui Paisie.

¹⁷⁾ Literele din armă sunt aproape ca totul rapte, piatra fiind tăiată ca să intre în ocnia.

¹⁸⁾ Melchisedec, *Notițe*, p. 4, datează 1581, (în loc de 1581) deci 1581, astfel ca un veac aproape mai târziu.—O lămurire despre pârclăbi își poate afla locul aici. Numele de boieri cuprinse ca mărturie în cele mai vechi documente moldovenești sunt stâlcite de pisarii rusceni, și e un non-sens a nu restitui — cam se face de istoriografia apuseană față de numele latinizate — forma originară. V. și *Studii și documente*, XIX, p. 11 și arm. actele despre Balasin («Balasinovici» în stil de cancelarie), Curățile de adausurile și prefacerile unei limbi străine, ele dau, pe lângă numele de botez, ori porecla (Ureaclea, Neatedul, etc.) ori numele părintelui (al lui Jumătate, al lui Marmure, al Preatului, al lui Bârlea, al lui Stroie, al lui Giargea; și na Jumătatevici, Marmurinschi, etc.) ori, în sfârșit, un *predicat local*, care nu e al moșiei, ci al dregătoriei, al *pârclăbiei*. Astfel, ca mult înainte de Ștefan-cel-Mare, organizatorul militar al Moldovei, avem pârclăbi de Neamț, care nu era doar o moșie, precum nu erau Țețina, Hârliăul, Siretiul, Dorohoiul, Șomuzul (unde, precum se vede din povestirea lui Dlagosz despre lupta dela Baia, erau locuri de tabără întărită), ai căror pârclăbi se pot afla prin

predicate analoage. Deci, folosindu-mă de listele d-lui Ghibănescu, în *Uricariul*, XVIII, avem încă dela 1404 pe Șandru de Neamț, la 1408 pe Dragoș (Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 101), între ei doi aş pune pe Ureche, „boier“ al lui Alexandra, ca «advocatus» al mănăstirii și comandant al Cetății Neamțului. La 1436 e Dama lui Limbădulce (Ulianițchi, p. 54; *Uricariul*, XVIII, p. 65), pe când Manoil ține Hotinul (v. mai sus). Dar pe vremea lui Alexandra-cel-Bun încep a fi numiți, ca în Apus, boierii după moșii (Lupnic, Talova, Voroneț, Toporăuți, Frătăuți, Serețel, Izghearțea, Caciur, Silișău); d. ex. Ulianițchi, p. 51.

Lipsa „Nemțenilor“ o bucată de vreme corespunde cu decăderea acestor locuri; când în cetate păzesc pârclăbi, în mânăstire scria cărtararii.

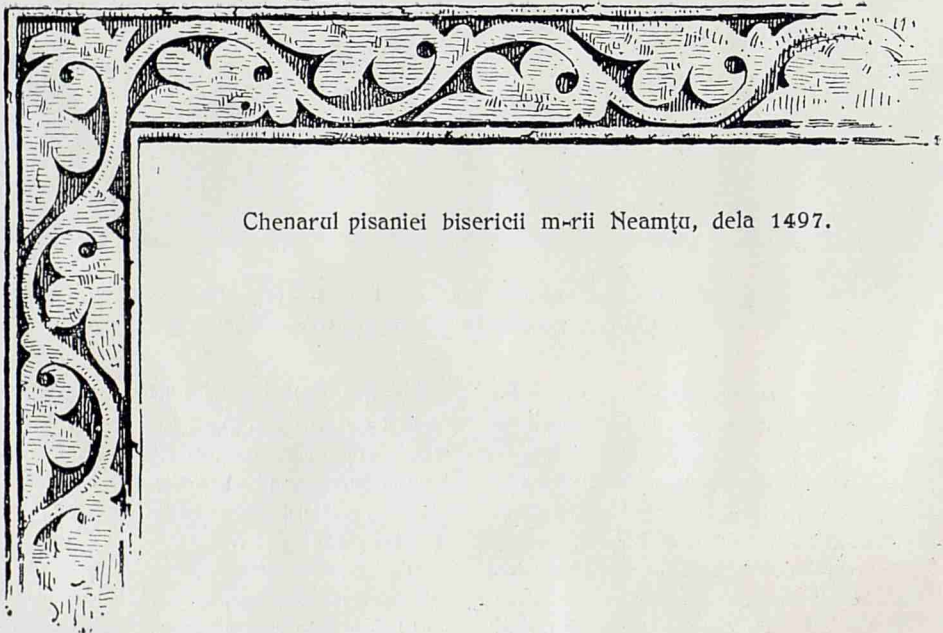
¹⁹⁾ *Chilia și Cetatea Albă*, p. 84. Venia din Ungaria și mergea la Chilia. Izvoare documentare lipsesc.

²⁰⁾ Pentru povestirea din Sbornicul Mitropolitului Gheorghe, v. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 457 și nota 2; *Bibliografia românească veche*, II.

²¹⁾ Slovele fiind mai multe pe același cotor, n'am putut-o desluși până acum. Melchisedec, în *Notițe*, p. 7, o dă greșit. Altfel, starea de păstrare e perfectă.

²²⁾ Melchisedec, în *Revista* citată, II, p. 140, No. 90. Și la 1586 se răscumpără cărți «risipite» ale Neamțului.

²³⁾ Cf. cărțile mele *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, adausul I, *Istoria literaturii religioase și Istoria Bisericii*, I.

Chenarul pisaniei bisericii m-rii Neamțu, dela 1497.

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r Ioan St. Rasidescu

16, Strada Doamnei, 16

1910.

28.135